

Diskussion

VENSTRES KAMP FOR FOLKETS SELVSTYRE 1872-1901

AF
CLAUS FRIISBERG

I sin artikel „Holstein-Ledreborg og folketingsparlamentarismen“, *Historisk Tidsskrift*, bind 113, hæfte 2, 2013, argumenterer Jens Lei Wendel-Hansen for, at grev Holstein-Ledreborg, der i løbet af 1870'erne blev en af de fem ledende Venstrepolitikere, aldrig blev tilhænger af folketingsparlamentarismen. Han holdt fast ved Grundlovens bestemmelse om, at det var kongen, der bestemte, hvem der skulle sidde i regering. Desuden hævder Jens Lei Wendel-Hansen, at det store strids-spørgsmål mellem Venstre og Højre ikke så meget var spørgsmålet om folketingsparlamentarisme, „som ellers både Kristian Hvidt og Claus Friisberg har hævdet det“ (s. 494). „Det definerende for partidelingen under forfatningskampen synes snarere at have været, hvilken stilling man indtog i forhold til Estrup-regeringens provisoriske finanslove og dermed tilsidesættelsen af Folketingets bevillingsret. Det var altså et forsvar for Folketingets rettigheder – ikke i sig selv et forsøg på at begrænse hverken kongens ellers Landstingets.“ Argumentet for denne påstand går vel på, at det ikke ville have været muligt for Holstein-Ledreborg at indtage så central en position i Venstre – han var det samlede Venstres ordfører under de store finanslovsdebatter i perioden 1885-90 – hvis det vigtigste politiske spørgsmål for Venstre i denne periode stadig havde været kravet om folketingsparlamentarisme.

Efter min mening forudsætter Jens Lei Wendel-Hansens argumentation, at Holstein-Ledreborg havde en større indflydelse på Venstres politiske kurs og standpunkter, end han rent faktisk havde. Der er vel næppe tvivl om, at de tre politikere, der havde den største politiske magt inden for Venstre, var skolelærer og bladudgiver Chresten Berg, redaktør Viggo Hørup og højskoleforstander Frede Bojsen. Den første rejste med fynd og klem kravet om folketingsparlamentarisme. Viggo Hørup gav det en meget yderliggående formulering 30. december

1878, da han proklamerede Folketinget som centrum i forfatningen med ordene: Ingen over og ingen ved siden af Folketinget.¹ Frede Bojsen virkede mere sagtom, men havde stor indflydelse på de indre linjer. Som de to andre ledere mente han, at målet naturligvis måtte være, at det parti, der havde flertallet i Folketinget, dannede regering. Dermed være ikke sagt, at Venstre pressede lige hårdt på gennem hele forfatningskampen for at få princippet om folketingsparlamentarisme anerkendt. Der er ingen tvivl om, at partiet blev forsigtigere, efter at det ikke var lykkedes det at fælde regeringen Holstein-Holsteinborg ved i efteråret 1873 at nedstemme finanslovsforslaget for 1874-75.

Jens Lei Wendel-Hansen har ganske vist ret i, at jeg anser spørgsmålet om folketingsparlamentarismen for at være det afgørende strids-spørgsmål under forfatningskampen, men det betyder ikke, at jeg ikke er opmærksom på, at Venstre ændrede taktik. Fra 1881 til 1885 koncentrerede Venstregrupperne under ledelse af Chresten Berg sig slet og ret om at vælte regeringen Estrup ved hjælp af visnepolitikken. Kravet var, som jeg skriver i *Ingen over og ingen ved siden af Folketinget* (2007), en ny regering, der kunne formidle et samarbejde mellem sig selv og repræsentationens kamre.² Det krævede, at både Folketinget og Landstinget havde tillid til regeringen. Det kom frem i den adresse til kongen, Folketinget vedtog ved afslutningen af samlingen 1882-83:

Efter atter og atter gentagne forsøg på at komme til forståelse om vigtigere reformer med de mænd, som ved Deres Majestæts tillid er stillet i spidsen for styrelsen, og hvis opgave det derfor måtte være at fremme landets udvikling, har Folketinget omsider opgivet sine bestræbelser som ganske frugtesløse ... Vort lille hårdt hjem søgte land vil ikke i længden kunne bære en regering, der tålmodigt ser alle mangler vokse og alle fremskridt sygne hen, medens den venter på en tilslutning, den aldrig vil vinde. Regeringen har fire gange opløst Folketinget. Et stadigt voksende flertal har valg efter valg stadfæstet tingets opfattelse. Det er utvivlsomt, at ad denne vej kan det bestående misforhold ikke haves. Deres Majestæt! Folketinget har ikke ment at kunne forlade denne rigsdagssamling uden at have for Deres Majestæt udtalt sin opfattelse af den nuværende stilling. Vi henvender os til tronen med det ønske, at det må lykkes Deres Majestæt at tilvejebringe betin-

1 *Morgenbladet*, 31. december 1878.

2 Claus Friisberg: *Ingen over og ingen ved siden af Folketinget*, I, Varde 2007, s. 455-57.

gelskerne for frugtbart samvirken mellem lovgivningsmagtens forskellige grene.³

Det er tydeligt, at Venstre havde besluttet sig for, at den rigtige taktik var alene at kræve det, som forfatningen efter partiets opfattelse i hvert fald indeholdt: Det var kongens forret at udnævne en regering, men den regering, han stillede i spidsen for landet, havde pligt til at løse sin opgave, nemlig at gennemføre reformer, der var til gavn for det danske samfund. Kunne den ikke komme overens med Folketinget, og kunne den heller ikke ændre dettes standpunkt gennem opløsningsvalg, måtte kongen konstatere, at den var kørt uhjælpeligt fast og udnævne en anden, der kunne regere og lovgive i forståelse med Folketinget og Landstinget. Dermed havde partiet dækket sig ind over for Højres kritik, der for det første gik på, at partiet ikke respekterede den magt, Grundloven havde givet kongen. Jo, partiet anerkendte, at det var kongens beslutning, hvilken regering han ville udnævne. Det var jo derfor, partiet havde henvendt sig til ham med sin adresse. Men beslutningen skulle tages under hensyn til, at regeringen kunne løse sine opgaver, hvilket betød, at såvel Folketinget som Landstinget måtte have tillid til den. Partiet havde også dækket sig ind i forhold til den kritik, der for det andet gik på, at Venstre i strid med forfatningen alene ønskede en regering, der havde Folketingets opbakning.

På denne baggrund virker det umiddelbart, som om Venstre lagde afstand til det krav om folketingsparlamentarisme, partiet havde stillet i samlingen 1873-74. Ser man nøjere efter, er forskellen i forhold til partiets tidligere standpunkt dog minimal. Under første behandlingen efteråret 1873 af finanslovsforslaget for 1874-75 fastslog Venstres ordfører, Chresten Berg, at folkefriheden først ville være sikret, når folkets selvstyrelse var gennemført. „Vi må,“ sagde han, „komme dertil, at ingen hæderlig politiker i Danmark vil påtage sig at danne et ministerium uden at have forvisset sig om tilslutning af flertallet af det tilstedeværende folketing.“ *Samtidig* understregede han, at Landstinget også skulle have noget at skulle have sagt, når en regering blev dannet. Der var heller ikke tale om, at Venstre ville svække kongemagten. Nej, målet var at bringe kongen i en position, „hvor han kunne regere i lykkelig overensstemmelse med sit folk“.⁴

Selv om Berg bedyrer, at hensigten ikke var at svække kongemagten, er det klart, at det lige nøjagtig ville blive konsekvensen, hvis Bergs synspunkter blev omsat i forfatningspraksis, for det ville have

3 *Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folkethinget* (herefter: RFF), 1882-83. Tillæg A, sp. 2413-16.

4 RFF 1873-74, sp. 90 ff. og 194 ff.

betydet, at kongens indflydelse på, hvilken regering der ville blive dannet, ville være minimal. Den person ville blive udnævnt til regeringschef, som havde et flertal bag sig i Folketinget, og som havde sikret sig, at Landstingets flertal kunne acceptere ham som regeringsleder. Bergs begrundelse for, at det først og fremmest var Folketinget, der skulle bestemme, hvem der skulle være regeringsleder, var ideologisk. Som følge af, at alene Folketinget var valgt ved, hvad man dengang betegnede som almindelig valgret, repræsenterede det folket; det gjorde Landstinget ikke, fordi det ikke var valgt ved lige valgret. Så længe folket kun afgjorde, hvem der skulle repræsentere det i Folketinget, men ikke hvem der skulle regere landet, var demokratiet ikke gennemført. Først når folket ikke alene valgte Folketinget, men også – om end indirekte – regeringen, var demokratiet en realitet. Det var det, Berg med en betegnelse, der havde større agitatorisk kraft end folketingsparlamentarisme, kaldte folkets selvstyre.

Trods alle forsikringer om, at Venstres krav om folketingsparlamentarisme ikke var ensbetydende med, at kongens magt skulle undermineres, eller at Landstinget ikke skulle spille nogen som helst rolle ved regeringsdannelsen, gjorde Berg (og dermed Venstre) sig naturligvis sårbar med formuleringen folkets selvstyre. For de politiske modstandere kunne med rette hævde, at den danske forfatning hvilede på et magtdelingsprincip, dvs. på en adskillelse mellem den lovgivende og udøvende magt. Gennemførte man folketingsparlamentarismen, fik man en svag regering, der ikke kunne leve op til sin rolle som det organ, der skulle kontrollere og kontrabalancere lovgivningsorganet. Det var det, den ledende nationalliberale politiker justitsminister A.F. Krieger, der havde den fordel, at han som medlem af den grundlovgivende forsamling 1848-49 havde været grundlovsudvalgets ordfører, slog ned på allerede i samlingen 1872-73:

jeg tror, at der rundt omkring i landene er en levende følelse af nødvendigheden af, at der *er en virkelig regering*, at der er *en selvstændig regering*, en regering, der ikke i alle sine skridt ængsteligt spørger om, hvorvidt dens handlinger vil vinde det øjeblikkelige flertals bifald i en af repræsentationens kamre, men en regering, som har en overbevisning, som har en selvstændig mening, og som tør handle derefter, en regering, som på administrationsområde tør følge sin overbevisning, en regering, som ved lovgivningsarbejds fremme ligeledes har en overbevisning, tør gøre den gældende, kan forsvare den og vil hævde den. ... Skal regeringen kunne bevare en virkelig selvstændig stilling, skal den kunne fyldestgøre de krav, der stilles til en ansvarlig regering i

den nuværende i mange henseender vanskelige tid, må den ikke være afhængig af et enkelt ting.⁵

Med Folketingets adresse i 1883 havde Venstre omhyggeligt holdt sig inden for Grundlovens grænser, fordi man ikke uden at virke utroværdig kunne hævde, at kravet om, at kongen udnævnte en regering, der kunne samarbejde med lovkamrene og få disse til at samarbejde indbyrdes, stred mod Grundloven. Krieger havde talt om, at man havde brug for en ansvarlig regering. Heroverfor kunne man stille spørgsmålet, om det var ansvarligt af en regering, at den blot fortsatte uanfægtet med at regere, selv om den blev stemt ned i alle sine mærkesager, og selv om den som i 1881 tabte de to valg til Folketinget, den med to måneders mellemrum udskrev, da den kuldsejlede med sin politik.

Den politiker, der mere end nogen anden slog ned på disse punkter for at gennemhegle regeringen og Højres tilhængere, var den radikale Viggo Hørup. Den 29. marts 1883 holdt han i Folketinget sin berømte „Hvad skal det nytte-tale“, der netop viser, at man ikke kunne diskutere Københavns befæstning uden samtidig at komme ind på forfatningsspørgsmålet: Det var tingets ære, sagde Hørup, at det havde slået fæstningen ud af konseilspræsidentens hånd både i 1876 og igen i dag, og fortsatte: „det er derigennem det danske folks ære; men det er ikke ministerens ære at have overlevet denne sag. Det er ministerens ansvar, det er ministeriets ansvar, at det har overlevet dette nederlag for sin livssag, og det er ingen ære at overleve sine livssager. Den kirkegård, hvor en mand har begravet sine døde livsopgaver, er sandelig ikke nogen hædersplads for ham at besøge“.⁶ Hermed havde han også givet Krieger en slags svar: En regering, der ikke kunne udrette noget, fordi den havde mistet Folketingets og folkets tillid (jf. ordene om det danske folks ære), var ikke den selvstændige regering, han havde efterlyst. Den var heller ikke ansvarlig, når den ikke drog nogen konsekvens af, at den ikke kunne komme igennem med sine mærkesager, eller når den affandt sig med, at lovgivningsarbejdet gik i stå. Hørup mente heller ikke, at den virkelige trussel mod „kongens grundlovmæssige ret“, som Højre talte om i rigsdagsgruppens opråb december 1882,⁷ kom fra Venstre. Det kom fra Højre, der dækkede sig bag den påstand, at det var kongens suveræne ret at udnævne den regering og beholde den regering, han ville. Hertil sagde Hørup i sin tale på et stort møde i Højby på Fyn sommeren 1883:

5 RFF 1872-73, sp. 4689 f., 4696.

6 RFF 1872-73, sp. 3271-3276.

7 *Berlingske Tidende*, 24. november 1882.

jeg hørte aldrig anden undskyldning end denne ene: at kongen har valgt dem. Men jeg synes, at det ville være mere royalistisk at tie stille med det, så længe de gør kongens valg så liden ære. Det ved vi dog, at vi har ministre til at bære skylden *for* kongen, ikke til at kaste skylden på kongen. De sidder ikke på kongens ansvar, men på deres eget. Og det ved vi også, at kongen ikke udnævner ministre, som man vælger venner ved sit bord, dem, man bedst kan lide at søge selskab med, man har valgt dem til at svare for landet, så længe de sidder over landet“.

Her slog Hørup ned på et kernepunkt i forfatningen: Kongen var ansvarsfri. Hvis man alligevel bragte ham i en position, hvor han fik det politiske ansvar, f.eks. for udnævnelsen og fastholdelsen af en regering, ja så havde man anbragt ham i en situation, der kunne blive ubehagelig. Forfatningens mening var at sikre kongen mod at blive skydeskive for politisk kritik eller i sidste ende – hvis tingene spidsede til – for oprør. Det sagde Hørup ikke, men faktisk antydede han her, at Højres misbrug af kongemagten kunne blive en trussel mod selve monarkiet. At hans tanker gik i den retning, kom frem lidt længere hene i talen, hvor han slog fast, at målet var folkets selvstyre, og at „når og hvor vi skal stille mænd i ordenes sted, der vil fynboerne møde som mænd“. Trods denne slet dulgte trussel kan man ikke sige, at Hørup gik ret meget videre i sit forfatningskrav end det, der lå i hans partis adresse ved folketingsårets afslutning. Ganske vist brugte han Venstres kodeord for folketingsparlamentarisme, folkets selvstyre, men det var indrammet i så højstemte vendinger, at dets konkrete betydning fortabte sig i det uvisse:

Ja, den dag skal komme, da det ord ligger over vort land, højt og varmt som lyset en sommerdag. Det er en livsnødvendighed for et lille folk som vort ... Det er denne slægts sag at erobre friheden for anden gang [første gang var 1848-49]; det skal blive dette slægtleds ære at erobre friheden for anden gang; det skal blive dette slægtleds ære at sende friheden sikret i arv til vore sønner – skam og skændsel over os, dersom vi slipper.⁸

Lægger man adressen fra 1883, Hørup's udtalelser i 1883 og visnepolitikken, der blev mere og mere total, sammen, havde Venstre faktisk udført det imponerende kunststykke på en gang at moderere sit forfatningskrav og fremføre det med en kraft, der var stærkere end nogen-

8 Viggo Hørup: *V. Hørup i Skrift og tale*, udg. af Vilh. Nielsen under Medvirkning af Edvard Brandes & Peter Nansen, bd. 2, København 1903, s. 241 ff.

sinde før. Det kan man selvfølgelig godt vælge, som Jens Lei Wendel-Hansen gør, at kalde et forsvar for Folketingets rettigheder. Jeg vælger nu snarere at se det som udtryk for, at man havde byttet om på begivenhedernes rækkefølge. I 1873 krævede Venstre, at folketingsparlamentarismen blev anerkendt som forfatningspraksis, hvorefter det håbede på, at det med det flertal, som det første gang havde vundet i Folketinget i 1872, ville få regeringsmagten. I visnepolitikens periode satsede partiet både på at gøre regeringen Estrup totalt handlingslammet, på at gennemhegle den i agitationen som æreløs, ansvarsløs etc. og endelig på at tilføje den et knusende nederlag ved det folketingsvalg, som forfatningen foreskrev, at regeringen skulle udskrive til afholdelse i 1884. Derefter regnede partiet med lederen, Chresten Berg, i spidsen med, at det skulle danne regering. Der er vel næppe tvivl om, at Venstre derefter satsede på, at folketingsparlamentarismen ville blive forfatningspraksis. At det ikke var urealistisk, fremgår af Norges historie. Dannelsen af regeringen Johan Sverdrup i 1884 betød jo faktisk parlamentarismens gennembrud i Norge.

Kampen mod provisorierne

Regeringens udstedelse af årlige finansprovisorier fra 1885 samt en række civile provisorier ændrede brat vilkårene for den politiske kamp. I første omgang valgte Venstre en protestpolitik ved at nægte finanslovsforslagets for 1886-87 overgang til anden behandling og ved at forkaste finansprovisoriet (oven i købet i to omgange: Først ved privat initiativ, som regeringen dog ikke anerkendte, derefter det finansprovisorium, som regeringen omsider forelagde Folketinget den 18. december 1885). Da heller ikke dette gjorde indtryk på regeringen, besluttede Venstre, hvis grupper nu var blevet samlet i ét parti, sig for at slå ind på en negativ forhandlingspolitik i næste rigsdagssamling 1886-87: Man ville forhandle regeringens forskellige forslag, herunder finanslovsforslaget, så længe og ihærdigt som muligt, så regeringen ikke fik nogen undskyldning for at hjemsende Rigsdagen, men man ville ikke vedtage regeringens forslag. Denne politik blev hurtigt afløst af en positiv forhandlingspolitik. Man ville gerne gennemføre nyttige reformer med regeringen, f.eks. en udbygning af jernbanenetet, og dele af Venstre under ledelse af Viggo Hørup ville også gerne indgå et egentlig forlig. Den pris, Viggo Hørup var villig til at betale, var, dels at han og hans parti affandt sig med, at Estrup blev siddende, dels at regeringen fik bevilget en del af det beløb, der skulle bruges til at bygge fæstningen omkring København. Til gengæld skulle regeringen affinde sig med, at de civile provisoriske love blev nedstemt, og at man herefter fik normale finanslove vedtaget af både Folketinget og Landstinget. Mens det faktisk lykkedes at få gang i lovgivningsarbej-

det, var modstanden, anført af de moderate ledere Frede Bojsen og Sofus Høgsbro, for stor til, at Hørup kunne få sit partis tilslutning til et forlig. Berg var en så stor modstander af forhandlings- og forligspolitikken, at han trådte ud af partiet og dannede sig egen lille Venstregruppe: Det Rene Venstre.

Var denne politik så ensbetydende med, at Venstre havde opgivet sit langsigtede mål: folketingsparlamentarisme? Nej, det var det ikke. Den næstkommanderende i den radikale fraktion, redaktøren og forfatteren Edvard Brandes, havde allerede, mens visnepolitikken var i højsædet, gjort opmærksom på, at den var et tveægget sværd, for konsekvensen var, at der år efter år var overskud på statsbudgettet. Det betød, at regeringen havde mulighed for at gennemføre et omfattende fæstningsbyggeri uden at forhøje skatterne.⁹ Det sidste ville dels være upopulært i befolkningen, dels kræve Rigsdagens samtykke. Da Venstre besluttede sig for at stille sig positivt til udgiftskrævende reformer, var rationalet altså ikke alene, at det danske samfund havde brug for dem, men også at man på denne måde efterhånden kunne bringe regeringen i en situation, hvor den ikke kunne blive ved med blot at øge udgifterne til forsvaret uden at øge skatterne. Det ville gøre det muligt for Folketinget at sætte regeringen stolen for døren, fordi alt talte for, at regeringen ikke blot ville kunne løse problemet ved at udstede en provisorisk skattelov. Det var det højreflertal i Landstinget, som regeringen var afhængigt af, imod af flere grunde, vel ikke mindst, fordi det var særdeles tvivlsomt, om Grundlovens § 25 gav regeringen ret til at udstede en provisorisk skattelov.

Allerede under førstebehandlingen oktober 1885 af finanslovsforslaget for 1886-87, som Folketingets venstreflertal altså afviste at lade gå til anden behandling, slog Holstein-Ledreborg som Venstres ordfører fast, at den politiske strid ikke længere drejede sig om „aristokrati og demokrati, folketing og landsting, parlamentarisme og ikke-parlamentarisme.“ „Alt det,“ sagde han, „er et for længe siden overvundet standpunkt; det står på modsætningen: Grundloven eller absolutismen og ikke en smule andet og mere, men absolutismen hverken skal eller kan Folketinget eller det danske folk nogen sinde gå med til at indføre på ny, ikke engang stiltiende.“¹⁰ I første omgang drejede det sig om at få regeringen tilbage på lovens grund. I næste omgang var målet at styrte den og i tredje omgang at gøre folketingsparlamentarismen til forfatningspraksis i Danmark. Metoderne var forskellige: først protestpolitik, derefter negativ forhandlingspolitik og derefter positiv

9 Tale 10. oktober under 1. behandlingen af finanslovsforslaget for 1884-85. RFF 1883-84, sp. 94-103.

10 Harald Jørgensen: *Danske Taler*, København 1945, s. 71 ff.

forhandlingspolitik og forsøg på forlig. Erfaringerne hermed var dog ikke så positive: Det lykkedes ikke at få regeringen til at komme med et forligstilbud, der var spiseligt for Venstres flertal, og forhandlingspolitikken førte ikke til reformer, der var så udgiftskrævende, at der var udsigt til, at statskassen ville blive tom lige med det første, selv hvis regeringen fortsatte sin udbygning af fæstningen.

Frede Bojsen tager over

Efter folketingsvalget 21. januar 1890 så det temmelig håbløst ud. Regeringen begyndte uden Folketingets accept at bygge Middelgrundsfortet som et led i Københavns søbefæstning. Da det antagelig ville vare tre til fire år, kunne man forudse, at regeringen fortsat ville knægte Folketingets bevillingsret gennem udstedelsen af provisoriske finanslove. Det var i denne situation, at Holstein-Ledreborg nedlagde sit folketingsmandat.

Herefter gik Frede Bojsen, som nu stod som leder af Rigsdagens og Folketingets Venstre, i offensiven. Han intensiverede forhandlingspolitikken og betonede, at Venstre og Højre såvel i Folketinget som i Landstinget først skulle nærme sig hinanden gennem en række reformer, som de lavede i fællesskab. Først når de forhandlende politikere var blevet fortrolige med hinanden og havde opnået en større gensidig tillid takket være de reformer, de sammen gennemførte, var det tid til storpolitiske forhandlinger, altså forhandlinger, der ville betyde Estrup-regeringens endeligt og provisoriernes ophør. Forskellen i forhold til den forhandlingspolitik, Hørup havde søgt at gennemføre, var, dels at Hørup for hurtigt havde prøvet at få et forlig med regeringen, dels at han havde troet, at vejen til et forlig gik over regeringen. Bojsen havde derimod indset, at Estrup i den grad havde vænnet sig til at være regeringschef, at han altid ville finde en undskyldning for at stikke en kæp i hjulet. Vejen gik i stedet over et forlig med Højres ledende politikere i Højres folketings- og landstingsgruppe. Det var dem, som sammen med de ministre, der var ved at være trætte af provisoriepolitikken som f.eks. justitsminister Johannes Nellesmann, skulle tvinge Estrup. Det gik som beregnet. Estrup blev, hvor nødt han end ville, tvunget til at gå som regeringsleder som led i det forlig, som Bojsen indgik med ledende medlemmer af Højres grupper i Rigsdagen: Folketinget og Landstinget vedtog en ordinær finanslov 1. april 1894, og man nåede frem til en aftale om, hvorledes man i fremtiden skulle undgå provisoriske finanslove, hvis det voldt vanskeligheder at opnå enighed mellem regering, Landsting og Folketing om en finanslov. Desuden blev de civile provisorier nedstemt. Betalingen var, at Bojsen accepterede, at partiet Højre beholdt regeringsmagten, og at Bojsen og hans gruppe, der i mellemtiden svandt ind til kun at omfat-

te 25 politikere, måtte acceptere fæstningen, herunder også at stemme for bevillinger til dens fortsatte drift, samt en hærreform, der ikke nedsatte udgifterne i nævneværdigt omfang.

Forligets modstandere, Det Rene Venstre, der i mellemtiden var vokset i styrke under ledelse af J.C. Christensen, den radikale syvmandsgruppe under ledelse af Edvard Brandes og de frafaldne moderate under ledelse af opportunisten P.A. Alberti, beskyldte de moderate for at have svigtet Venstres principper, herunder kravet om folketingsparlamentarisme.¹¹ Heroverfor gjorde Bojsen for det første gældende, at forliget sikrede det, der måtte være det første afgørende punkt, nemlig at Folketinget havde fået bevillingsmyndigheden tilbage. Modstanderne malede blot fanden på væggen, når de – som lederen af Det Rene Venstre, J.C. Christensen, gjorde – hævdede, at forliget ikke gav nogen sikkerhed for, at regeringen ikke igen ville lade hånt om Folketingets bevillingsret. Forliget var ikke det stykke papir værd, som det var skrevet på, mente Christensen. Heroverfor hævdede Bojsen under folketingsdebatten 3. april 1894: „I det politiske liv må [man] lære, og særlig har de folk, der har den største politiske erfaring, i århundreder lært dette, at det, der vokser ud af selve den politiske praksis, af de politiske forhandlinger, det kan sommetider være bindende og endnu mere bindende end det, der fæstnes ved love, idet alle har en vis tilbøjelighed til at fortolke sig bort fra dette sidste. Når vi står mellem mænd af ære, gælder ord og handelag ofte mere end kontrakter.“ Han satte trumf på ved profetisk at tilføje, at hvis Christensen selv en dag kom i spidsen for et flertal i Folketinget, ville han „benytte disse aftaler, og han vil ikke søge at bryde dem... hvor meget de [Christensen og partifællerne] endnu protesterer mod frugten af mange års arbejde: de aftaler, der nu finder sted på Rigsdagen, vil jeg se det flertal i Folketinget, som vil kaste til side, når det gælder“.¹² Efter Bojsens opfattelse havde han og hans parti, Det Moderate Venstre, ikke med forliget opgivet Venstres gamle krav om folketingsparlamentarisme. Som det første skridt havde det med den foreliggende aftale, som Bojsen formulerede det, befriet Grundloven for det misbrug, som regeringens udstedelse af provisorier (herunder finansprovisorer) udgjorde. Bevillingsmyndigheden var atter tilbage i den samlede rigsdags hænder. Herfra kunne kampen føres videre, påpegede Bojsen:

Dersom den tid kommer, da demokratiet føler sig stærkt nok til at forsøge på ad en stærkere vej at gennemføre sine ønsker og pla-

¹¹ Se J.C. Christensens indlæg under debatten om forliget i RFF 1893-94, sp. 5386-88.

¹² RFF 1893-94, sp. 5393-5395.

ner, så er der i Grundloven ikke ændret noget derved ... det, som har betegnet de senere års politiske arbejde her i tinget, er *ikke opgivelsen af de formål, vi har kæmpet for* [kursiveringen skyldes forfatteren af denne artikel]; men det er erkendelsen af, at vi gør klogt i at arbejde hen til de mål, som vi har sat os, ad noget andre veje end dem, der er benyttet for en halv snes år siden.¹³

De venstrefolk, som stemte for forliget, mente altså ikke, at forhandlingspolitikken og det forlig, den resulterede i, var ensbetydende med, at Venstre gav køb på sit langsigtede mål: folketingsparlamentarismen. Men de havde indset, at ville man nå målet, måtte man opgive 80'ernes visne-, protest- og forligspolitik (i Hørups udgave). Hertil kan man indvende, at denne vurdering ikke behøvede at være rigtig. Den kunne være en flov undskyldning for Bojsens kapitulation. Problemet med denne indvending er blot, at fremtiden gav Bojsen ret: Estrup måtte gå af, og de nye højreregeringer greb ikke igen til provisorier. Da Venstre reformpartiet under ledelse af J.C. Christensen vandt flertallet i Folketinget i 1895, byggede det sin politik på forliget af 1894. Fra 1895-1901 gled magten de hurtigt skiftende højreregeringer af hænde. Den blev i stedet placeret hos finansudvalget og dets formand, J.C. Christensen. Samtidig kom regeringen i stadig større problemer, fordi den politik, Edvard Brandens i sin tid havde anbefalet, nemlig at tømme statskassen, omsider blev realiseret. De stigende statsudgifter, som tidens mange reformer og driften af fæstningen medførte, tømte statskassen så effektivt, at regeringen fik desperat brug for en skattereform. Men uendelige forhandlinger herom løb ud i sandet, samtidig med at Højre i Folketinget blev sprængt i stumper og stykker, og en fraktion, kaldet „De Otte“ (senere De Frikonservative), i 1900 brød ud af Højres gruppe i Landstinget. Følgen var, at den sidste højreregering Hannibal Sehested kom i en desperat pengeforlegenhed, fordi Folketinget nægtede at give den lov til at optage et statslån. Den eneste løsning var udnævnelsen af en venstregering.

Alt imens der blev stadig mere brug for denne, var Venstre holdt op med at fremføre kravet om folketingsparlamentarisme. Det behøvede partiet ikke længere. For et regeringsskifte, der anbragte Venstres ledende politikere på taburetterne, var uundgåeligt. J.C. Christensen havde handlet næsten, som Bojsen havde spået. Hans forhandlingspolitik, der kørte tre højreregeringer trætte, byggede på forliget af 1894. Derimod havde det ikke været nødvendigt for ham „ad en stærkere vej at gennemføre sine ønsker og planer“ (for at citere Bojsen). Betød det, at Venstre reformpartiet havde glemt Venstres gamle politiske mål:

13 RFF 1893-94, sp. 5247-49, 5297-5302, citererne sp. 5301.

folketingsparlamentarisme? Naturligvis ikke. Det havde blot indset, at vejen ikke gik over højlydte proklamationer. Mit hovedsynspunkt er altså, at Venstre nok skiftede taktik i tidens løb, men at det undervejs skulle have opgivet folketingsparlamentarismen som politisk mål, som Jens Lei Wendel-Hansen mener, synes jeg ikke, der er belæg for. Hvad Holstein-Ledreborg angår, mener jeg ikke, at hans syn på folketingsparlamentarismen prægede venstrepartiets synspunkt eller politik på det punkt. Der er ingen tvivl om, at han så anderledes end Venstre på det spørgsmål, inden han meldte sig ind i Venstres gruppe i 1875. Men derefter lagde han sig på et standpunkt (som det fremgår af hans avisindlæg fra 1876), som ikke afveg fra Venstres officielle politik. Den politik, som Venstre proklamerede med vedtagelsen af adressen i 1883, var han også fuldstændig enig i. Heller ikke hans udtalelser under rigsdagsdebatterne 1885 til 1890 afveg fra Venstre linje (det ville egentlig også have været mærkeligt, hvis det havde været tilfældet, da han var sit partis finanslovsordfører). I den erklæring, i hvilken han begrundede sin udtræden af Folketinget, gav han udtryk for et særstandpunkt vis-a-vis folketingsparlamentarismen. Men da han nu var ude af billedet som aktiv politiker, havde det naturligvis ingen betydning for Venstres holdning til spørgsmålet om folketingsparlamentarisme.